

# ماخذشناسی فقه و اخلاق

عزت مآلمعی خوزانی - نفیسه روشن‌بین

دانشجوی رشته معارف قرآن

دانشجوی رشته فلسفه



## چکیده

این ماخذشناسی عهده دار معرفی کتاب‌ها و مقاله‌هایی است که به نوعی به رابطه فقه و اخلاق مربوط می‌شوند. کتاب‌ها به صورت تفصیلی و مقالات به صورت اجمالی معرفی شده است. در شناسایی برخی از این آثار، از منابع اینترنتی نیز بهره گرفته شده است. در معرفی منابع از هر گونه ارزش‌دآوری پرهیز شده و معرفی هر اثر لزوماً به معنای موافقت با محتوای آن نیست. هدف آن بوده که برخی از آثاری که در زمینه فقه و اخلاق نگاشته شده به علاقه‌مندان معرفی گردد. هر چند تلاش شده که حتی‌المقدور منابع مرتبط با موضوع پرونده شماره حاضر معرفی شود ولی به دلایل گوناگون، از جمله نبود بانک‌های اطلاع‌رسانی جامع، نمی‌توان ادعای استقصای نام داشت.

نگاهی اجمالی به فهرست حاضر نشان دهنده آن است که بررسی رابطه فقه و اخلاق و تبیین زوایای گوناگون این بحث، هنوز آن چنان که بایسته است در جامعه علمی ما مورد توجه قرار نگرفته است. با توجه به پیامدهای علمی تبیین نسبت بین فقه و اخلاق، و کمک‌های شایان هر يك از این دو به یکدیگر، شایسته است این حوزه از حوزه‌های علوم وابسته به فقه، بیش از گذشته مورد امعان نظر اخلاق‌پژوهان و فقه‌پژوهان قرار گیرد.

## احمد پور، مهدی

فقه و اخلاق اسلامی: مقایسه‌ای علم‌شناختی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، تیر ۱۳۹۲، ۲۰۸ص.



به نظر نویسنده به‌رغم اهمیت فراوان دانش اخلاق، این شاخه علمی با اقبال شایسته‌ای از سوی دانشمندان حوزوی مواجه نشده و بیشتر در معرض برخوردهای ذوقی بوده و در حاشیه قرار داشته است. از نظر وی درس اخلاق بیش از آن که ناظر به جوانب علمی و پایه‌های نظری اخلاق باشد در صدد تأمین بهره‌های عملی و تربیتی است. در مقدمه این کتاب ابتدا به مفهوم فقه و اخلاق از نظر لغوی و اصطلاحی پرداخته شده است و گزاره‌های فقهی و اخلاقی در فصل اول مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین موضوع و محمول گزاره‌های اخلاقی و شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو گزاره مطرح شده است. در فصل دوم مبانی فقه و اخلاق و مقایسه بین این دو از حیث مبانی معرفت‌شناختی، دین‌شناختی، خداشناختی و انسان‌شناختی بیان شده است. در فصل سوم منابع این

دو موضوع معرفی شده است. فصل چهارم به بررسی روش‌های فقه و اخلاق توجه دارد. در فصل پنجم به اهداف فقه و اخلاق پرداخته شده و تأکید شده که فقه و اخلاق اسلامی هر کدام تأمین بخشی از «طهارت نفس» آدمی را هدف خود قرار داده‌اند و از این جهت اشتراک نظر دارند. جایگاه فقه و اخلاق در فصل ششم مقایسه شده است. تأملات فقه و اخلاق، تأثیرات فقه بر اخلاق و تأثیرات اخلاق بر فقه بحث‌هایی است که در آخرین فصل این کتاب بیان شده است و از آنجا که فقه و اخلاق هر دو در ترسیم رفتار مطلوب خارجی مکلف مأموریت دارند و هر یک با ادله و ادبیات و تحلیل‌های خاص خود انجام وظیفه می‌کنند طبیعی است که اطلاع مکلف از هر دو بعد اخلاقی و فقهی تکالیف یاد شده، به تعمیق بینش دینی وی منجر می‌شود.

## اسلامی، محمدتقی

### اخلاق اسلامی و کاربست قاعده تسامح در ادله سنن: پژوهشی انتقادی

قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۹۰، ۱۷۶ص



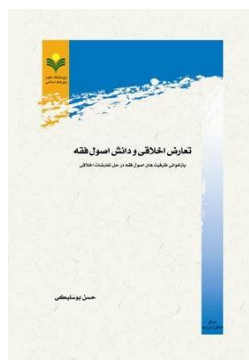
کتاب حاضر در صدد تبیین و بررسی انتقادی دیدگاه‌های مربوط به قاعده «تسامح در ادله سنن» و کاربرد این قاعده در مباحث اخلاقی است. نویسنده سعی کرده این قاعده را از جهات گوناگون مورد بررسی قرار داده و جایگاه آن را در برداشت اخلاقی از متون و منابع دینی بیان نماید. نویسنده به کارگیری تسامح در استفاده از روایات اسلامی را یکی از ضعف‌های مواجهه اخلاقی مسلمانان با منابع دینی خود می‌داند و کتاب خود را در راستای نقد و بررسی این دیدگاه تلقی می‌کند. کتاب در دو بخش و هر بخش در دو فصل سامان یافته است. در بخش اول با عنوان «پیشینه‌شناسی و تقریر قاعده تسامح» ضمن بیان کلیات بحث، به تعریف واژگانه و مفاهیم این قاعده پرداخته و سابقه آن را در جهان اسلام بیان می‌کند. او همچنین به بیان ادله موافقان و

مخالفان این قاعده و شروط و گستره آن را تبیین می‌کند. پیشینه کاربست این قاعده در حوزه اخلاق نیز از دیگر مباحث این بخش است. عنوان بخش دوم عبارت است از: «مسئله‌شناسی جریان قاعده». مولف در این بخش ضمن بیان مشکل اجرای این قاعده در

غیراخلاق، مشکلات به کارگیری آن در حوزه اخلاق را بررسی می کند. مهم ترین مشکلات عبارت است از: بدعت گزاری و بهانه یابی در جعل احادیث، خرافه گرایی توده های متدین، افزایش جرئت بر گناه، سست نمایی تعالیم اسلامی برای نوتحصیل کردگان، بهانه یابی دشمنان و مخالفان در خرده گیری از مکتب و تبلیغات سوء، و بالاخره عقب ماندگی علمی و فرهنگی. در آخرین مباحث کتاب، نویسنده به نقد و بررسی پیش انکاره های کاربرست این قاعده می پردازد و آنها را این گونه برمی شمارد: ۱. یکسانی احکام اخلاقی با مستحبات و فضایل فقهی ۲. بی مشکلی کاربرست قاعده تسامح در اخلاق ۳. دشواری دست یابی به سنت و سیره قطعی معصومان. پایان بخش کتاب نیز کتاب نامه، و نمایه اعلام و اصطلاحات است.

## بوسلیکی، حسن

**تعارض اخلاقی و دانش اصول فقه: بازخوانی ظرفیت های اصول فقه در حل تعارضات اخلاقی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۱، ۲۸۵ص.**



از آن جا که به باور نویسنده کتاب حاضر، در علم اصول فقه مباحث و موضوع هایی مطرح است که با بهره گیری از آنها می توان بحث تعارض احکام اخلاقی را حل کرد، وی در این تحقیق سعی کرده سویه های مختلف این بحث را واکاود. کتاب حاضر دارای پیشگفتاری از ناشر، مقدمه ای از نویسنده، مباحث اصلی در چهار فصل و یک بخش ضمیمه است.

در فصل اول با عنوان «کلیات» تاریخچه و جایگاه بحث تعارض اخلاقی از گذشته تا به حال، نسبت این بحث با مباحث اصول فقه، و انواع تعارض های اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته است.

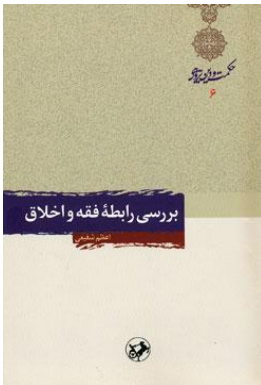
در فصل دوم با عنوان «تعارض اخلاقی در فلسفه اخلاق معاصر»، ابتدا تعاریف مختلف از تعارض مطرح شده و تعریف مورد پذیرش نویسنده بیان گردیده است. پس از آن معیارهای تشخیص تعارض اخلاقی، منشا تعارض اخلاقی، و گونه های مواجهه با تعارض های اخلاقی بیان شده و مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. سومین فصل کتاب دارای عنوان «تعارض اخلاقی و ظرفیت های اصول فقه» می باشد. نویسنده در این فصل برخی از مباحثی که در علم اصول وجود دارد و می تواند در بحث تعارض مورد استفاده قرار گیرد را بیان کرده است. این مباحث عبارت اند از: مباحث ضد، اجتماع امر و نهی، ترتب، و بحث تراحم.

عنوان فصل چهارم «تطبیق مباحث اصولی بر مباحث اخلاقی» است. در این فصل ابتدا اجمالی از نظریات هنجاری بیان شده و سپس نسبت علم اصول با اخلاق بیان گردیده است. آن گاه نویسنده هر یک از مباحث اصولی که در بالا بیان شد را بر مباحث اخلاقی تطبیق داده است. مولف در سخنان پایانی خود پرسش های اساسی تعارض اخلاقی را مطرح کرده و پس از آن چهار بحث را به عنوان پیوست های مباحث اصلی کتاب آورده است. این مباحث عبارت اند از: احکام واقع شدن در زمین غصبی، دلیل وقوع ترتب، مراحل احکام، و ملازمات عقلیه.

پایان بخش مباحث کتاب نیز منبع شناسی مباحث اصولی مرتبط با مباحث تزاحم، و پس از آن نیز فهرست منابع و اعلام و نمایه‌ها است.

### شفیعی، اعظم

رابطه بین فقه و اخلاق، تهران: امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۹۰، ۱۰۳ص.



مسئله رابطه بین فقه و اخلاق زیر مجموعه بحث رابطه دین و اخلاق است. کتاب حاضر به بررسی نسبت و رابطه فقه و اخلاق و ارتباط جدایی‌ناپذیر آنها پرداخته است. مولف فقه را مقدمه اخلاق می‌داند و به دو نوع رابطه هم‌سنجی و مقایسه‌ای فقه و اخلاق و رابطه و تاثیر و تاثر آنها پرداخته است. وی در بررسی این دو علم بیشتر از کتب فقهی، اصولی و اخلاقی بهره برده است.

این کتاب دارای سه فصل است. در فصل اول به مفاهیم و کلیات این دو علم از قبیل تعریف علم اخلاق و فقه در لغت و اصطلاح، تاریخ آن‌ها و همچنین بیان دیدگاه‌ها در مورد اینکه آیا

رابطه‌ای میان این دو علم برقرار است یا نه پرداخته شده است. بیان رابطه مقایسه‌ای و هم‌سنجی این دو علم، موضوع، هدف و غایت و بیان تفاوت‌ها و شباهت‌های میان آن‌ها در فصل دوم مطرح شده است و در این راستا روش فقیه و عالم اخلاقی در برخورد با سنت بیان گردیده و به تبیین قلمرو این دو علم پرداخته شده است. رابطه تاثیر و تاثری فقه و اخلاق در فصل سوم بیان شده است.

مؤلف پس از بررسی میزان ارتباط موجود میان فقه و اخلاق، در پایان به این نکته می‌پردازد که اگرچه این دو همانند یکدیگر نیستند، ولی در موضوع، منابع و هدف، روش فقیه و عالم اخلاقی در برخورد با سنت شباهت‌هایی با هم دارند، گرچه تفاوت‌هایی نیز میان آنها به چشم می‌خورد. وی در پایان نتیجه گرفته که فقه مقدمه اخلاق است و تا فردی واجبات را انجام ندهد، به پله‌های بعدی از جمله مستحبات و مکروهات فقهی که بیشتر آن‌ها اخلاقی هستند، نخواهد رسید.

### صدر، سید محمد

فقه الاخلاق (ج ۱-۲)، تحقیق: ریاض دباغ، قم: انوار الهدی، چاپ ششم، ۱۳۸۵، ۶۹۴ص.



در معرفی اینترنتی کتاب حاضر، که توسط چندین ناشر تاکنون منتشر شده، چنین آمده است: کتاب فقه الاخلاق به بحث‌های نظری و تحلیل درباره رابطه فقه و اخلاق پرداخته است. نویسنده کتاب در ابتدا با تعریفی از هر کدام، بحث را آغاز می‌کند و می‌گوید: علم فقه علم قانون است ولی علم اخلاق علم سلوک و رفتار است. این دو رشته علمی در تمام مسائل باهم ارتباط و تعامل

دارند. در این کتاب بعضی از ارتباط‌های میان فقه و اخلاق این‌گونه بیان شده است: احکام فقهی مصادیق عدالتی است که در اخلاق مطرح می‌شود و با این بیان آن مدعا که اخلاق در بردارنده تمام فقه است، ثابت می‌شود. واجبات و محرمات که تکالیف عموم مردم است، سطح پایین تربیت و مستحبات و مکروهات سطح عالی تربیت را بیان می‌کند که همان تربیت عمیق اخلاقی است. بنابراین، مستحبات و مکروهات که در اکثر مباحث فقهی پراکنده است، همان آموزش‌های اخلاقی است. پس ثابت می‌شود که اکثر احکام فقهی اخلاقی است. مرتبه عالی اخلاق به گذراندن مراتب پایین تر وابسته است. فقه برای رسیدن به مرتبه عالی اخلاقی به منزله مقدمه است. بنابراین ارتباط فقه و اخلاق را از نوع ارتباط مقدمه و ذی المقدمه می‌توان دانست. نویسنده رابطه فقه و اخلاق را در سه سطح مطرح می‌کند: سطح الزامی که واجبات و محرمات فقهی است، سطح غیرالزامی که همان مستحبات و مکروهات و به منزله اولین مرحله سلوک عالی اخلاقی است و سطح تعالیم اخلاقی عمیق، یعنی آموزش‌هایی که برای مرحله عالی سلوک اخلاقی لازم است.

کتاب حاضر از سطح دوم، یعنی مستحبات و مکروهات، بحث کرده است. کتاب ده فصل دارد: فصل اول به بیان مقدمات عبادات می‌پردازد و در فصل‌های بعد به ترتیب موضوع‌های طهارت، صلات، صوم، زکات، خمس، اعتکاف، حج، امر به معروف و نهی از منکر، و جهاد مطرح شده است.

### ضیایی فر، سعید (به کوشش)

تاثیر اخلاق در اجتهاد: گفت‌وگو با جمعی از اساتید حوزه و دانشگاه، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۸، ۵۱۲ص.



کتاب حاضر مجموعه گفت‌وگوهایی با برخی از استادان حوزه و دانشگاه درباره نقش اخلاق در فرایند افتا و اجتهاد است. محقق این کتاب برای بررسی هر چه بهتر این بحث، با طرح مجموعه سوال‌هایی به سراغ چند تن از اندیشوران حوزوی و دانشگاهی رفته و جواب‌های آنها را در قالب کتاب حاضر تدوین کرده است. کتاب دارای پیشگفتار ناشر و نویسنده است. پس از آن ابتدا مروری تحلیلی بر گفت‌وگوها انجام شده و پس از آن متن گفت‌وگوها به تفصیل بیان شده است.

حجت الاسلام علیرضا اعرافی به بیان انواع رشته‌های علمی و روابط فقه و اخلاق از نظر مولفه‌های تشکیل دهنده علم، موضوع هر یک از اخلاق و فقه و روش و قواعد هر کدام و تاثیر آنها بر یکدیگر پرداخته است. دکتر محسن جوادی فقه و اخلاق را از نظر موضوع مقایسه کرده است و به مباحثی چون شرایط بهره‌گیری از اخلاق در اجتهاد، مبانی تاثیر متقابل اخلاق و اجتهاد، و روش‌های بهره‌گیری اخلاق در اجتهاد و همچنین نمونه‌هایی از ناسازگاری فقه و اخلاق پرداخته است. حجت الاسلام سیداحمد خاتمی نیز در گفت‌وگوی خود به این مباحث پرداخته است: تعریف فقه و اخلاق، آمیختگی و تمایز این دو، کاربردها و اهداف هر یک از این دو، تعارض فقه و اخلاق و تقدم فقه بر اخلاق هنگام تعارض. حجت الاسلام محمود رجبی نیز سویه‌هایی دیگر از رابطه فقه و اخلاق را مورد کاوش قرار داده است که مهم‌ترین فرازهای آن از این قرار است: کاربردها و معنای علم اخلاق و علم فقه، تفاوت‌های این دو از نظر قلمرو، انواع تعامل فقه و

اخلاق، موارد تعارض این دو و راه‌های حل این تعارض‌ها، لزوم مراجعه فقیه به آرای اخلاقی و تفسیری، موارد استفاده از اخلاق در اجتهاد، و نکات مهم در استفاده اخلاق در اجتهاد. دکتر ناصر کاتوزیان نیز به مباحثی چون تلفیق فقه و اخلاق در مقام قانون‌گذاری و اجرا، پیامدهای عاری کردن حقوق از اخلاق، ضابطه‌مند کردن تاثیر اخلاق در اجتهاد، پیامدهای منفی غیراخلاقی کردن حقوق، و نمونه‌هایی از تعارض فقه و اخلاق اشاره کرده است. حجت الاسلام محسن غروی‌ان در گفت‌وگوی خود با اشاره به تعریف فقه و اخلاق، مرزهای تمایز این دو را بیان کرده و به مباحث دیگری چون پیامدهای اخلاقی شدن فقه، انواع تاثیرگذاری علوم، مبانی تاثیر اخلاق در اجتهاد، و تاثیر اهداف دین در اجتهاد اشاره کرده است. گفت‌وگوی بعدی با آیت‌الله محمدعلی گرامی است. ایشان نیز مباحثی چون مرزهای جدایی اخلاق و فقه، تفاوت این دو از نظر قلمرو، تاثیر روان‌شناختی اخلاق بر اجتهاد، تاثیر اخلاق بر موضوع شناسی فقهی، و نمونه‌هایی از تعارض فقه اخلاق را بیان کرده است. استاد مصطفی ملکیان در واکاوی نسبت فقه و اخلاق و اجتهاد بحث‌هایی چون انواع ارتباط دو علم، معانی اخلاق، تاثیر علم اخلاق بر علم فقه، تاثیر روحیه اخلاقی و اخلاقی زیستن بر فقه، معانی فقه، مبانی تاثیر اخلاق در اجتهاد، مبانی احکام اخلاقی و احکام فقهی، ملاک‌های تغایر فقه و اخلاق، دیدگاه‌ها درباره معیارهای جدایی اخلاق دینی از اخلاق غیردینی، مواردی از اصول زرین اخلاق دینی، نمونه‌هایی از ناسازگاری فقه با اخلاق، و انواع ارتباط این دو را مطرح کرده است. آخرین گفت‌وگوی این مجموعه با حجت الاسلام سیدمحمد مهدی میرباقری است. مهم‌ترین مباحث مطرح شده از سوی ایشان از این قرار است: انواع روابط بین علوم، تاثیر اخلاق بر فقه در مقام قانون‌گذاری و عمل، معانی فقه و معانی اخلاق، مبادی بحث رابطه فقه و اخلاق، انواع دیدگاه‌ها درباره نسبت علم و دین، معانی دینی بودن علوم، لزوم تدوین قواعد اصولی جدید برای بررسی رابطه علوم، تاثیر اصول حاکم اخلاقی بر اجتهاد، راه حل تعارض اخلاق و فقه، رابطه فقه و اخلاق غیردینی، و لزوم فراهم آوردن نظام هماهنگ میان مبانی، اهداف، منابع و روش‌های دو علم فقه و اخلاق. پایان بخش مباحث کتاب نیز نمایه‌های گوناگون است.

## عالم زاده نوری، محمد

استنباط حکم اخلاقی از سیره و عمل معصوم: دشواری‌های نظری و ملاحظات روش‌شناختی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، پاییز ۱۳۹۲، ۳۴۴ص.



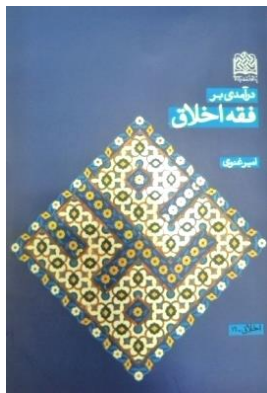
در این کتاب نویسنده چگونگی به دست آوردن احکام اخلاقی از سیره عملی معصومین را مورد بررسی قرار داده است. از نظر نویسنده در نقل و ضبط جزئیات برخی از فقرات سیره‌های اخلاقی منقول دقت لازم صورت نگرفته است و برخی از سیره‌های منقول به دور از اعتدال یا دور از احتیاط و افراطی به نظر می‌رسد. از این رو وی در این کتاب در صدد است که ضمن بررسی چگونگی استنباط احکام اخلاقی از سیره و عمل معصوم، برخی از چالش‌ها و تعارض‌های موجود در این زمینه را شناسایی کرده و راه حل‌هایی برای آن ارائه دهد تا از این رهگذر امکان استنباط حکم اخلاقی از رفتار و سیره معصوم فراهم آید. کتاب حاضر در چهار فصل تدوین شده که مهمترین مطالب آن در فصل آخر آمده است. فصل اول با عنوان «کلیات» به ضرورت بحث و تبیین ماهیت و مفاهیم و

همچنین مروری بر مبانی کلامی و دشواری‌های استناد به سیره پرداخته است. در فصل دوم با عنوان «تاسی به عمل معصوم»، ادله لزوم یا حسن تاسی از جهت عصمت و امر لفظی و نقل اخلاق انبیا همچنین اشکالات لزوم تاسی، اختلاف معصومان در عمل،

اختلاف شرایط زمان و مکان، اختصاصات پیامبران و اختیارات مقام زمام داری و ظرفیت روحی و روانی معصوم و ناتوانی غیر معصوم بیان شده. مخالفت با قرآن و سخن معصوم و مخالفت با ادله کلامی و باورهای اعتقادی، مخالفت با عرف، و مخالفت با شرایط اجتماعی کنونی نمونه‌هایی از عناوین فصل سوم می‌باشد. عنوان این فصل عبارت است از «چالش‌های استنباط حکم از رفتار». مسائلی از قبیل بررسی صدور حدیث و اطمینان به صدق آن، تنقیح مدلول روایت، توجه به برنامه کلان و هیئت ترکیبی رفتارهای معصوم، مشاهده رفتارهای متنوع، مراجعه به سخنان معصومان، تفسیر عمل به شخصیت، توجه به احتمال اختصاصی بودن رفتار و عدم امکان تاسی و توجه به شرایط تاریخی انجام عمل و فضای تحقق آن، نیز عمده ترین مسائلی است که در فصل آخر، با عنوان «قواعد فهم عمل معصوم و حل چالش‌ها» به آن‌ها پرداخته شده است.

### غنوی، امیر

درآمدی بر فقه اخلاق، قم: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۳، ۴۴۰ص.



«فقه اخلاق» یا فقه الاخلاق از جمله رشته‌ها یا علوم است که جای آن در ادبیات فقهی و اخلاقی ما خالی است و تاکنون درباره اش آن گونه که بایسته است کار علمی انجام نشده است. به همین خاطر کتاب حاضر تلاش کرده تا در حد توان خود این نقیصه را جبران نماید. آن گونه که نویسنده در مقدمه گفته است این کتاب را باید مدخلی برای فقه اخلاق دانست که به ترسیم چارچوب‌های نظری آن می پردازد نه این که حاوی خود مباحث فقه اخلاق هم باشد. کتاب در سه بخش و هر بخش در چندین فصل سامان یافته است. بخش نخست عنوان «فقه و تفقه» را دارد. مهم ترین مباحث این بخش از این قرار است: مفهوم شناسی فقه و تفقه، جلوه‌های فقه، پیشینه تفقه، تحول در

عرصه‌های مختلف تفقه و از جمله در عرصه اخلاق، و نسبت اخلاق و فقه. در بخش دوم که عنوان «اصول و فقه» را دارد نویسنده به مباحثی از این قبیل پرداخته است: تبویب علم اصول، عرصه‌های تازه اصول، و اصول فقه الاخلاق. بخش سوم به طور مستقیم درباره «فقه اخلاق» است و مهم ترین موضوع‌های آن از این قرار است: چیستی فقه اخلاق، نیاز به فقه اخلاق، حوزه موضوعی فقه اخلاق، جایگاه این علم، روش تحقیق در این زمینه، منابع و مدارک این بحث، دورنمای فقه اخلاق، مسئله شناسی علم اخلاق، نکته‌های مهم در مطالعات فقه الاخلاقی. در پایان نیز کتاب‌نامه، فهرست آیات و روایات و نمایه موضوعی مطالب کتاب آمده است.

### فنائی، ابوالقاسم

اخلاق دین‌شناسی: پژوهشی در مبانی اخلاقی و معرفت‌شناسانه فقه، تهران: نشر نگاه معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۹، ۶۰۴ص.



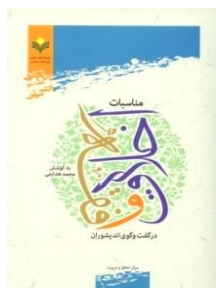
کتاب حاضر بخش دوم از یک پروژه پژوهشی در باب رابطه دین و اخلاق است. در فصل اول با عنوان «نشاندن فقه به جای اخلاق» مباحثی از این قبیل بررسی شده است: وابستگی منطقی و

معرفت شناسانه اخلاق به دین، وابستگی علم اخلاق به علم کلام و نشان دادن «علم فقه» به جای «علم اخلاق». فصل دوم به بررسی فقه و چالش های عصر جدید پرداخته است. در این فصل با بررسی چگونگی و فرایند مواجهه فقه سنتی با چالش های عصر جدید، تبیین می شود که چرا و چگونه «زمان و مکان در اجتهاد موثر است» و «چرا اجتهاد مصطلح در حوزه های علمیه کافی نیست». «روش تحقیق در فقه سنتی» و «راه حل های سنتی در مواجهه با چالش های عصر جدید» و «ویژگی های دنیای جدید» سه عنوانی است که برای روشن و واضح تر بحث فوق در ادامه بخش آمده است. فصل سوم کتاب به عقلانیت سنتی و عقلانیت مدرن می پردازد. در این فصل ابتدا نویسنده ویژگی های عقلانیت جدید را معرفی می کند و این مقوله ها را از منظر وجودشناسانه و معرفت شناسانه تحلیل می نماید. او در ادامه به بیان تفاوت های عقلانیت مدرن و عقلانیت سنتی پرداخته است. نویسنده در پایان اشاره به این مطلب دارد که ترکیب مطلوب عقل و وحی در گرو این است که ما داد و ستد و گفتگویی عقلانی بین این دو برقرار کنیم.

فصل چهارم کتاب اشاره به عقلانیت فقهی و عقلانیت عرفی دارد. این فصل به بررسی نقد عقلانیت فقهی می پردازد. نویسنده فقه آرمانی را فقهی می داند که «کارآمد» است و کارآمدی فقه را در گرو این می داند که «روز آمد» شود. فصل پنجم در مورد قبض و بسط تئوریک فقه است. در پایان این فصل نویسنده تاکید کرده که صرف آشنایی با علوم غیر دینی یا فرادینی موجب تحول در علوم دینی نمی شود. فصل ششم در باره بسط تجربه فقهی نبوی است. این فصل اخلاق اجتهاد را از زاویای دیگر نقد می کند و «تجربه فقهی» را به عنوان یکی از ارکان اجتهاد به معنای درست کلمه پیشنهاد می کند. نویسنده در این فصل بسط تجربه فقهی نبوی بدون بسط تجربه اخلاقی او و بسط تجربه اخلاقی نبوی بدون بسط تجربه عقلانی - معنوی او را غیر ممکن می داند. در فصل هفتم که آخرین فصل کتاب است به ترجمه فرهنگی متون دینی اشاره شده و در این رابطه تلقی رایج از ماهیت اجتهاد، اجتهاد به معنای ترجمه فرهنگی، معیارهای تفکیک ظرف از مظروف، بررسی شده است.

**هدایتی، محمد (به کوشش)**

**مناسبات اخلاق و فقه، در گفت و گو با اندیشوران، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۹۲، ۳۴۷ص.**



این کتاب در صدد است پاسخی موثر برای چالش پردامنه تعیین نسبت دانش فقه و اخلاق و ماموریت آن دو پیدا کند. کتاب دارای سه فصل است. هدف بنیادین فصل اول بیشتر تحلیل و تبیین مباحث مقدماتی و کلیات مربوط به رابطه فقه و اخلاق بوده است. این فصل در ذیل پنج محور سامان یافته که عبارت است از: «تعریف اجمالی فقه و اخلاق»، «انواع مقایسه و نسبت سنجی»، «لزوم یا ترجیح هم گرایی یا وحدت»، «ترسیم تصویر اجمالی و تفصیلی از وضعیت مطلوب»، «راه کارهای کشف وحدت یا هم گرایی». سپس از «قرآن، حدیث، سیره، و عقل» به عنوان منابع اصلی دین سخن به میان آمده و رابطه فقه و اخلاق از منظر ارتباط با این منابع مورد توجه قرار گرفته است. در ادامه با توجه به سطح فهم عالمان دینی، علوم دینی به سه قسمت «پارادایم ها و



مکاتب فقهی براساس سهم  
پارادایم‌ها و مکاتب فقهی بر  
مکاتب و نظریه‌های اخلاقی»  
سطح عمل مسلمین است که  
است. سه محور «درجه

## بخش دوم: مقاله‌ها



عقل‌گرایی و نقل‌گرایی،  
پایه فردنگری و نظام‌مدار، و  
تقسیم شده است. سطح بعدی  
در ادامه کتاب بررسی شده  
هم‌گرایی اخلاق و فقه،

سطوح تماس اخلاق و فقه، انگیزه‌های بازخوانی نسبت اخلاق و فقه» ادامه دهنده پنج محور اولیه در کتاب است. در محور آخر هم «انگیزه‌های معرفتی و انگیزه‌های سیاسی - اجتماعی» بررسی شده است. فصل اول با مبحث جای‌گاه فقه در اخلاق و حقوق پایان یافته است. فصل دوم کتاب با عنوان «خلاصه گفت‌وگوهای اخلاق و فقه» خلاصه گفت‌وگوهایی است که با جمعی از اساتید حوزه و دانشگاه درباره مباحث مختلف مربوط به رابطه فقه و اخلاق انجام شده است. جعفر سبحانی، احمد احمدی، محسن اراکی، علیرضا اعرافی، علی افتخاری، محی‌الدین حائری شیرازی، محمود حکمت‌نیا، عبدالحسین خسروپناه، عبدالعزیز ساشادینا، محمدتقی سبحانی، محمدسند، محمدعلی شمالی، علی شیروانی، حسن عرفان، ابوالقاسم علی‌دوست، محمد عندلیب همدانی، امیر غنوی، محمدعلی گرامی، احمد مبلغی، سید مصطفی محقق داماد، سید احمد مددی موسوی، حسین مفید نصرآبادی، و سید حسین نصر در این گفت‌وگوها زوایای گوناگون نسبت اخلاق و فقه را مورد بررسی و تأمل قرار داده‌اند. در فصل سوم، که آخرین فصل کتاب است، متن کامل این گفت‌وگوها آورده شده است.

۱. اعوانی، غلامرضا،... (و دیگران)، «گزارش نشست تخصصی فقه مشاغل و اخلاق حرفه‌ای»، کار و جامعه، ش ۱۰۸، (خرداد ۱۳۸۸)، ص ۱۰۰ - ۱۱۰.

۲. اعوانی، غلامرضا،... (و دیگران)، «میزگرد بررسی نسبت اخلاق و دین»، آیین، ش ۱۶، (مهر ۱۳۸۷)، ص ۳ - ۱۱.

۳. الهامی، داود، «اخلاق و فقه: اخلاق و رخصت‌های فقهی»، درس‌هایی از مکتب اسلام، س ۳۹ - ش ۱۲، (اسفند ۱۳۷۸)، ص ۱۷ - ۲۳.

۴. الهامی، داود، «اخلاق و فقه»، درس‌هایی از مکتب اسلام، س ۳۹، ش ۱۱، (بهمن ۱۳۷۸)، ص ۳۶ - ۴۶.

۵. الهامی، داوود، «اخلاق و فقه: اثر متقابل فقه و اخلاق در یکدیگر»، درس‌هایی از مکتب اسلام، س ۴۰، ش ۱، (فروردین ۱۳۷۹)، ص ۳۳-۴۴.
۶. الهامی، داوود، «اخلاق و فقه: عناصر اخلاقی و عرفانی در فقه شیعه»، درس‌هایی از مکتب اسلام، س ۴۰، ش ۲، (اردیبهشت ۱۳۷۹)، ص ۲۰-۳۰.
۷. حسینی رودباری، سید مصطفی، «فقه و اخلاق»، مریان، س ۲، ش ۴، (تابستان ۱۳۸۱)، ص ۱۲۱-۱۳۱.
۸. حسینی، سید ابراهیم، «فقه و اخلاق»، قیسات، ش ۱۲، (پاییز ۱۳۷۸)، ص ۹۰-۱۰۹.
۹. حسینی، سید ابراهیم، «فقه و اخلاق»، قیسات، س ۳، ش ۱۳، (زمستان ۱۳۷۸)، ص ۸-۹.
۱۰. درخشه، جلال، «سیاست در اسلام و فقه سیاسی: نسبت اخلاق و سیاست از دیدگاه امام علی ۷»، فصلنامه سیاسی، ش ۲۷، (پاییز ۱۳۹۱)، ص ۳۵-۵۶.
۱۱. دقیق، معین، «جدایی عناوین اخلاقی از بحث فقهی مستدل» مترجم: منصور نصیری، کوثر معارف، س ۱، پیش شماره ۱، (پاییز ۱۳۸۴)، ص ۱۰۱-۱۱۷.
۱۲. زارعی، محمد مهدی؛ عبد‌الهی، عبدالکریم، «جایگاه همسانی اخلاقی زوجین در تشکیل خانواده در فقه و حقوق موضوعه»، فقه و اصول، ش ۸۱، (پاییز - زمستان ۱۳۸۷)، ص ۹۷-۱۳۰.
۱۳. زینتی، علی، «فقه الاخلاق»، مجله خُلق، ش ۳، (بهمن - اسفند ۱۳۸۶)، ص ۶.
۱۴. سبحانی، جعفر، «رابطه اخلاق با علم فقه»، درس‌هایی از مکتب اسلام، ش ۶۱۶، (شهریور ۱۳۹۱)، ص ۷-۱۲.
۱۵. \_\_\_\_\_ «مرزبندی مسایل فقهی و اخلاقی»، درس‌هایی از مکتب اسلام، ش ۶۲۴، (اردیبهشت ۱۳۹۲)، ص ۸-۱۴۰ (این مقاله در مجله/فقه حوزه، ش ۲۱۲، (۲۷ آذر ۱۳۸۷) نیز منتشر شده است).
۱۶. شریعتی، روح‌الله، «اخلاق سیاسی و قواعد فقه سیاسی»، مجله علوم انسانی دانشگاه باقر العلوم ۷، ش ۲۳، (پاییز ۱۳۸۲)، ص ۱۳۱-۱۴۶.
۱۷. شریفی، عنایت‌الله، «فقه و اخلاق»، قیسات، س ۴، ش ۱۵-۱۶، (بهار - تابستان ۱۳۷۹)، ص ۱-۲.
۱۸. \_\_\_\_\_ «فقه و اخلاق»، قیسات، ش ۱۵-۱۶، (بهار - تابستان ۱۳۷۹)، ص ۱۵-۱۲۶.
۱۹. صادقی فدکی، سید جعفر؛ قاضی زاده، کاظم، «پژوهشی در ضرورت توسعه فقه به حریم اخلاق»، قیسات، س ۱۴، ش ۵۳، (پاییز ۱۳۸۸)، ص ۸۹-۱۱۲.
۲۰. ضیایی فر، سعید، «پیوند فقه و اخلاق: نقد و بررسی کتاب فقه الاخلاق نوشته سید محمد صدر»، مجله فقه، ش ۵۷، (۱۳۸۷).
۲۱. \_\_\_\_\_ «گونه‌های تاثیر اخلاق در اجتهاد»، مجله فقه، ش ۶۴، (۱۳۸۹).
۲۲. عالم زاده نوری، محمد؛ هدایتی، محمد، «مقایسه تطبیقی فقه و اخلاق»، دو هفته‌نامه پگاه حوزه، ش ۳۴۴، (آذر ۱۳۸۷)، ص ۱۱.
۲۳. عرب، محمد، «فقه و اخلاق: فقیه متخلق»، دو ماهنامه آفاق مهر، ش ۵۲، (مهر - دی ۱۳۹۱)، ص ۷۸.
۲۴. «فقه و اخلاق»، فصلنامه اندیشه حوزه، س ۳، ش ۴، (بهار ۱۳۷۷).

۲۵. قابل، احمد، «نگاه ویژه: فقه و ترازوی اخلاق»، *بازتاب اندیشه*، ش ۱۰۲، (مهر ۱۳۸۷)، ص ۷-۱۴. قادری، حاتم؛ صادقی، فاطمه، «قدرت و جنسیت در اخلاق و فقه زرتشتی دوره ساسانی»، *فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، ش ۵۵، (پاییز ۱۳۸۴)، ص ۱۳۹-۱۶۶.
۲۶. قانع، احمدعلی، «آسیب شناسی فقهی و اخلاقی تبلیغات بازرگانی»، *مطالعات فرهنگ ارتباطات*، س ۱۴، ش ۵۳، (بهار ۱۳۸۹)، ص ۱۵۷-۱۷۸.
۲۷. قدسی، زهرا؛ مجتهد سلیمانی، ابوالحسن، «جرایم رایانه ای علیه اخلاق و عفت در حریم خانواده به ویژه جرم قوادی و هرزه‌نگاری»، *فقه و حقوق خانواده (ندای صادق سابق)*، ش ۵۳، (پاییز - زمستان ۱۳۸۹)، ص ۱۱۸-۱۳۸.
۲۸. کرمی، یوسف، «تامین اجتماعی در اسلام، مبانی و راه کارهای حمایتی و بیمه‌ای در قرآن، روایات، اخلاق و فقه اسلامی»، *کتاب ماه علوم اجتماعی*، ش ۱، دوره جدید، (فروردین ۱۳۸۷)، ص ۱۷-۱۹.
۲۹. گروه فقه، «پیوند اخلاق و فقه»، *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ش ۹، (تابستان ۱۳۷۶)، ص ۳۷-۵۴.
۳۰. متوسل آرانی، محمود، «جایگاه نیت در تفاوت بنیادین فقه و اخلاق با تاکید بر آیات و روایات»، *پژوهش نامه اخلاق*، ش ۱۱، (بهار ۱۳۹۰)، ص ۱۵۹-۱۷۵.
۳۱. مسلمی، ابوالفضل، «اخلاق دین شناسی: پژوهشی در مبانی معرفتی و اخلاقی فقه»، *کتاب ماه دین*، ش ۱۷۷، (تیر ۱۳۹۱)، ص ۲۴-۳۳.
۳۲. مطبوعه چی اصفهانی، سیدمصطفی، «ماخذشناسی شبیه‌سازی از منظر فقه و اخلاق»، *فقه: کاوشی نو در فقه اسلامی*، ش ۴۶، (زمستان ۱۳۸۴)، ص ۱۵۰-۲۱۸.
۳۳. مظاهری سیف، حمیدرضا، «جای خالی فقه الاخلاق»، *کتاب نقد*، ش ۳۳، (زمستان ۱۳۸۳)، ص ۲۶-۵۴.
۳۴. موسوی بجنوردی، سید محمد، «بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق» (۱-۲)، *بازتاب اندیشه*، ش ۸۳، (اسفند ۱۳۸۵)، ص ۸۹-۹۲.
۳۵. \_\_\_\_\_، «بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق با رویکردی بر نظریات حضرت امام خمینی»، *نامه الهیات*، ش ۸، (پاییز ۱۳۸۸)، ص ۱۵۳-۱۷۰. (این مقاله در *پژوهش نامه متین*، ش ۱۰، (بهار ۱۳۸۰)، ص ۳-۱۶ نیز منتشر شده است).
۳۶. مهدوی کنی، صدیقه، «عدم تمایز احکام اخلاقی و فقهی اسلام از حیث الزام»، *پژوهش‌های فلسفی - کلامی*، س ۱۱، ش ۴۱، (پاییز ۱۳۸۸)، ص ۷۳-۱۰۲.
۳۷. نقیبی، سید ابوالقاسم، «نسبت و رابطه دانش فقه و علم اخلاق از منظر فیض کاشانی»، *پژوهش نامه فقه و حقوق اسلامی*، س ۱، ش ۲، (نیم سال دوم ۱۳۸۷)، ص ۱۳۹-۱۵۷.